

Prens Sabahaddin: İktisadi Kalkınma Fikirleri*

Burak KOÇAK†

Özet

Bu çalışmanın amacı II. Abdülhamid'in yeğeni, yani Osmanlı hanedan üyesi olmasına rağmen Osmanlı Devleti yönetim şekline karşı duruşu ile önemli bir fikir insanı olan Prens Sabahaddin'in iktisadi fikirlerini incelemektir. Prens Sabahaddin, 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu toplumsal bunalıma reçete arayan aydınlardan biri olarak, idari ve siyasi yapının değiştirilmesi, islah edilmesi gibi geçici çözümler yerine, toplumsal yapının iktisadi açıdan değiştirilmesinin gerektiğini iddia ederek diğer aydınlardan ayrılmıştır. Prens Sabahaddin'in iktisadi fikirlerinin günümüzde tam anlamıyla açıklanamadığı düşünülmektedir. Bu sebeple ele alınan çalışmada şahsi teşebbüs anlayışı ile Osmanlı Devleti'ni kurtarmayı amaçlayan Prens Sabahaddin'in hanedan üyesi olmasına karşın, II. Abdülhamid'e ve dönemin diğer baskın fikir akımlarına muhalif olması ve savunduğu fikirler bir araya getirildiğinde kendi içerisinde belli bir tutarlılığa sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Prens Sabahaddin, Teşebbüs-i Şahsi, Bireycilik, Liberalizm, Kalkınma.

Jel Kodu: B15, B31, O20.

Prens Sabahaddin: The Ideas of Economic Development

Abstract

The aim of this study is to examine the economic ideas of Prince Sabahaddin, who is a member of the Ottoman dynasty and an important intellectual with his stance against the Ottoman State administration style despite being the nephew of Sultan II. Abdülhamid. In the 18th and 19th century, Prince Sabahaddin, as one of the intellectuals seeking a recipe for the social crisis in the Ottoman Empire, was differentiated from other intellectuals by claiming that the social structure should be changed economically instead of temporary solutions such as changing the administrative and political structure. It is thought that the economic ideas of Prince Sabahaddin did not be fully explained until today. For this reason, in this study, economic ideas of Prince Sabahaddin, who aimed to save the Ottoman State with his personal enterprise approach and opposed to Abdulhamid and other dominant intellectual movements, were discussed and it was seen that he had a certain consistency.

Keywords: Prince Sabahaddin, Individual enterprise, Individualism, Liberalism, Development.

Jel Codes: B15, B31, O20.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti, on sekizinci yüzyılın başlangıcına kadar Avrupa ülkeleriyle askeri, siyasi ve ekonomi gibi birçok alanda başa baş bir rekabet yürütmesine rağmen, Orta Avrupa'daki egemenliğini ve üstünlüğünü çeşitli savaşlar ile yitirmiş ve tüm bunlar sonucunda Avrupa ülkeleriyle rekabet

edememeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin aldığı yenilgiler ve devleti oluşturan halklarda milliyetçilik akımlarının gelişmesi ile Osmanlı topraklarında başlayan ayaklanma ve bağımsızlık hareketleri, iktisadi rekabet gücünün kaybedilmesiyle iç pazarın yabancıların kontrolüne girmesi, yozlaşma ve ekonomik zorluklar sonucu Osmanlı Devleti iktisadi açıdan da zayıflamaya başlamıştır.

*Bu çalışma, yazarın "Prens Sabahaddin: Siyasi, Toplumsal ve İktisadi Fikirleri" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.
ATIF ÖNERİSİ (APA): Koçak, Burak. (2020). Prens Sabahaddin: İktisadi Kalkınma Fikirleri. İzmir İktisat Dergisi. 35(4). 829-838. Doi: 10.24988/ije.202035411

† Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi.

EMAIL: burak.kocak@erdogan.edu.tr **ORCID:** 0000-0003-0430-4397

Savaş ile ekonomi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Rakip ülkelerin askeri sistemini değiştirmeye başlamış, Osmanlı Devleti de onlara yetişebilmek için tüm imkânlarını seferber etmiş, fakat pek de başarılı olamamıştır (Genç, 2016: 215). Bunun üzerine Osmanlı Devleti daha köklü reformlara kalkışmak durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti özellikle müslim / gayrimüslim ayrılıkçılığı konusunu çözüp, devleti ayakta tutma gayreti içine girmek istemiştir. Bu doğrultuda, toplam nüfus içerisinde önemli bir oranda olan gayrimüslimlerin ayrılıkçılığını engellemek için Tanzimat dönemi boyunca çaba göstermiştir (Çetinsaya, 2016: 54).

19. yüzyılda yaşanan milliyetçi hareketler, Batı'nın ekonomik olarak güçlenmesi, Rusya'nın askeri gücünün artması gibi (Eryılmaz, 2019: 14) olaylar sonucu ihtiyaç duyulan reformların bir diğer nedeni Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü tehlikeye düşüren iç ve dış tehditlere karşı çıkabilme arayışıdır. Aslında ilk ıslah ve yenileme çabaları III. Selim tarafından 18. Yüzyıl sonunda gerçekleştirilerek, çağdaşlaşma olarak da görülen Tanzimat dönemine zemin hazırlamış; bu dönemde de modern bir ordu kurulması, yönetimin rasyonelleştirilmesi, bürokrasinin yeniden düzenlenmesi, laik okulların açılması, yeni hukuki ilkelerin yürürlüğe sokulması gibi adımlar atılmıştır (Göle, 2016: 65).

İçinde bulunduğu bu durumdan Osmanlı Devleti'ni kurtarmayı amaçlayan birçok aydın çeşitli çözüm arayışına girmişlerdir. Bu arayışta önemli bir boşluğu dolduran fikir insanlarından biri de Prens Sabahaddin'dir. Prens Sabahaddin, toplumun ve devletin kalkınması için birçok model ortaya koymuştur. Bu çalışmanın temelini de Prens Sabahaddin'in iktisadi fikirleri oluşturmaktadır.

Bu fikirler arasında çağın çok ilerisinde kabul edilen teşebbüs-i şahsi ilkesi, milli burjuvazinin yanında komprador burjuvaziye de

desteklemesi, memur sınıfının devletin üzerinde yük olduğunu ve bireylerin gelişimine engel olduğunu iddia etmesi oldukça dikkat çekicidir.

Prens Sabahaddin'in inceleme konusu olarak seçilmesinin nedeni hem yukarıda bahsedilen fikir ve yöntemlerinin özgün olması ve diğerlerinden ayrışması; hem de hanedan üyesi olmasına karşın, o dönemde savunduğu fikirlerle Sultan II. Abdülhamid'e ve bunun yanında kendisinin de belli bir dönem içerisinde bulunduğu İttihat ve Terakki'ye muhalif olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu doğrultuda hazırlanan çalışmada ilk olarak Prens Sabahaddin'in düşüncelerinin arka planı izah edilmiş, daha sonra da Osmanlı Devleti için önerdiği ve kendisinin diğer fikir insanlarından ayrı ve özel bir konumda olmasını sağlayan milli burjuvazi fikri, şahsi teşebbüs fikri ve memur sınıfına yönelik fikirleri incelenmiştir.

2. DÜŞÜNSEL ZEMİN

Prens Sabahaddin'in doğum tarihi hakkında farklı kaynaklarda 1877, 1878 ve 1879 yılları gösterilmesine rağmen, kardeşi Ahmet Lütfullah'ın verdiği bilgiye göre Prens Sabahaddin, ilk "Meclis-i Mebusan"ın süresiz olarak padişahın emriyle kapatıldığı gün doğmuştur. Bu tarih, 13 Şubat 1878 çarşamba gününe denk gelmektedir (Toros, 1978: 149).

Sultan II. Abdülhamit'in kız kardeşi Seniha Sultan ve Mahmut Bey (Paşa)¹'nin oğlu olarak sarayda yetişen ve saray eğitimi alan Prens Sabahaddin'in Doğu ve Batı dillerine, özellikle de Fransız diline olan hâkimiyeti, Batı gazetelerinden yurt dışındaki muhalif hareketleri de takip etmesine imkân sağlamıştır. Prens Sabahaddin, Kuruçeşme Sarayındaki genç prenslerin yetişmesi için özel bir üniversite haline getirilen yerde dönemin en önemli âlimlerinden olan Kadınhanlı Emin Hoca ve Hayret Efendi'den Arap Edebiyatı; İsmail Safa'dan edebiyat, Hüseyin Daniş'ten Fars Edebiyatı; İsviçre'den davet edilen

¹ Mahmut Bey, Sultan Abdülmecid'in kızı olan Seniha Sultan ile evlendikten sonra "Paşa" rütbesini almıştır (Kutay, 1964: 27).

Barchille Bertratod ve Charlier'dan Fransızca dersleri almıştır (Ege, 1977: 6). Müzisyen Çeza Heke'den ise piyano dersi almış, henüz yirmi yaşındayken İbni Haldun'un Mukaddimesi'ni okumuş, Lamartin'den Jocely'i dilimize çevirmiştir (Budak, 1998: 10). Bu eğitimleri babası Damat Mahmut Paşa da bizzat takip etmiş, saraya davet edilen dönemin en önemli isimleri ile en ciddi meseleleri görüşürken bile oğulları Sabahaddin ve kardeşi Lütfullah'ın hazır bulunmalarını istemişti. Tüm bu eğitim faaliyetleri Prens Sabahaddin'i kültürel olarak üst seviyelere getirmiştir.

Damat Mahmut Paşa, düzenli olarak Temps, Le Mond ve İlluste isimli gazeteleri takip eder ve memleketin iç ve dış siyaseti hakkında Sultan'a rapor hazırlardı (Ceran, 1984: 10). Fakat bir süre sonra fikir yönünden Sultan II. Abdülhamid ile ayrı düşünce, oğulları Prens Sabahaddin ve Lütfullah'ı da yanına alarak; gizli yollardan Avrupa'ya kaçmıştır. Entelektüel yaşamında önemli bir nokta olan ve Jön Türkler arasında "harekât-ı necibane" olarak adlandırılan (Tütengil, 1954: 18) bu kaçış sonrasında Prens Sabahaddin, Le Play¹ ve takipçisi Demolins'in etkisinde kalarak; fikirlerini o yönde ilerletmeye başlamıştır. Bu isimlerin kurucusu olduğu ve özellikle monografi çalışmaları ile bilinen (Bayraktar, 1996: 52) ilm-i içtima ekolüne göre toplumların gelişmesinde "birey" kavramı oldukça önemlidir (Demolins, 2018).

Demolins'in "*Anglo-Saksonların Üstünlüğünün Sebebi Nedir?*" isimli kitabının ana noktası, iki toplum tipini belirtmesidir: "cemaatçi toplumlar" ve "bireyci toplumlar". Cemaatçi toplum tipinde kişi değil; aile, kabile veya devlet gibi zümreler önemlidir. Bu tipin en önemli örneği Doğu toplumlarıdır. Bireyci toplum tipinde ise önemli olan kişidir. Bu tipin en önemli örneği ise Anglo - Sakson toplumdur (Demolins, 2018). İlm-i içtima ekolünün cemaatçi ve bireyci diye ayıran araştırmalarını takip eden Prens Sabahaddin,

bu izlenimleri sonunda Türkiye'nin Doğu sosyal tipinden Batı sosyal tipine geçmediği sürece gerçek bir siyasi devrim yapmasının imkânsız olduğunu, yani siyasi devrimin her şeyden evvel sosyal yapı değişikliğine bağlı olduğunu, bunun da ancak eğitim seviyesi ile sağlanacağını savunmuştur (Ülken, 2015: 177). Çünkü özgür, kendine güvenen, özel mülkiyete sahip, bireyci toplumlar olduğu sürece istibdat rejimleri uygulanamaz. O halde baskıcı rejimlere son vermenin tek yolu eğitim yoluyla bireyci sosyal yapıyı üretmektir.

Birey kavramının ön plana çıkması Tanzimat dönemiyle hızlanmış, bu dönemle birlikte bireye iktisadi sorumluluklar da yüklenerek bireylerin iktisadi alandaki özgürlükleri artmaya başlamıştı. Aslında Tanzimat'tan da önce III. Selim dönemi ile Batı'ya açılma ve aklın üstünlüğüne dayanan aydınlanmacı felsefe ile klasik iktisat düşüncesine yani "laissez - faire" dönemine geçiş olduğu görülebilir. Tanzimat ile birlikte ise Osmanlı insanı sonuçlarına kendisinin sahip çıkacağı iktisadi bir faaliyet alanına girmiş bulunuyordu. İktisadi liberalizm, özellikle Tanzimat dönemi ile birlikte Osmanlı aydınlarının düşüncesinde filizlenmeye ve uygulamada da ağırlık kazanmaya devam etti (Sayar, 2013: 169, 108, 229).

Prens Sabahaddin'in de Tanzimat'ı bireycilik alanında önemli bir aşama olarak görmesine rağmen Tanzimat, iktisadi anlamda bireyi oluşturamamış, bireysel girişimlerle iktisadi refahı sağlayamamıştır. Bunun sebebi ise Tanzimat'ın merkezîyetçi yapıda ısrar ediyor olmasıdır. Tanzimat'tan çok sonra bile Prens Sabahaddin'in hala ortak mülkiyetten özel mülkiyete geçilmesini savunuyor olması, bireycilik alanında yeterli gelişmeler yaşanmadığının ispatı olarak görülebilir. Tanzimat'ın bireysel teşebbüs ruhunu aşılması ancak kapitalistleşme sürecini başlatmakla mümkün olabilecek, ancak kapitalizmin yaygınlaşması ile ulusal zenginlik oluşabilecektir. Fakat Tanzimat döneminde

¹Gözlem tekniğini toplumbilimine uygulayan ilk kişidir. 1830 yılından 1848 yılına kadar Avrupa'nın birçok ülkesine giderek aileleri gözlemlemiştir. Fizik, kimya, biyoloji gibi Fen

bilimlerine uygulanan yöntemleri, toplumsal sorunların çözümlerinde kullanmayı denemiştir (Erkul, 1982: 109).

gayrimüslimlerin dahi bireysel zenginliğe ulaşması tam anlamıyla sağlanamamıştır (Sayar, 2013: 245).

3. PRENS SABAHATTİN'İN MİLLİ BURJUVA YARATMA DÜŞÜNCESİ

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde iktisadi kalkınmayı sağlamak için başvurulan yöntemlerden biri de hem azınlıklara hem de Avrupa egemenliğine karşı "milli iktisat" anlayışının geliştirilmesi idi (Georgeon, 2016: 20). İttihat ve Terakki Cemiyeti de bu amacın gerçekleştirilebilmesi için yerli burjuvazinin yaratılmasını istiyordu. Bu doğrultuda ekonomik gücün Müslüman Türk girişimcilerin eline geçmesini sağlamak için çeşitli fikirlerde ve girişimlerde bulunarak devlet tarafından korunan bir ulusal burjuvazi yaratılacaktı. Bu iktisadi amacın gerçekleştirilmesi için Müslüman girişimcileri destekleyecek politikalara ihtiyaç vardı. Kalkınma da ancak gelir dağılımı bakımından, ekonomik artıdan yabancıların ve azınlık grupların büyük pay almaları durumunu Türklerin yararına yeniden biçimlendirme yönündeki girişim olarak tanımlanabilen (Mardin, 1991: 221) milli burjuva anlayışı ile mümkün olabilecekti. O zamana kadar memurluk ve toprağı ekip biçme işlerinin dışına çıkmamış olan Müslüman nüfus içinden yeni bir müteşebbis sınıfı yaratmak gerekiyordu. Milli ekonominin kurulabilmesi için ancak böyle bir burjuvazinin gelişmesine ihtiyaç vardı (Keyder, 2014: 73, 83).

Milliyetçi aydınlar ve eylemci bürokratlar, serbest dış ticaretin, iktisadi bağımlılığın ve komprador sınıfın doktrini olarak gördükleri için liberalizme yöneliyorlardı. Bu görüşe göre milli bilincin kazanılmasına ve ekonomik amaçların gerçekleşmesine yukarıdan katkıda bulunmak gerekliydi; bireylerin girişim özgürlüğü arkadan gelecekti. Gaud'a göre de özellikle kalkınma çabası içerisinde olan ülkelerde, kalkınmayı gerçekleştirmek için sanayilerini yaratma ve geliştirme çabası sadece kamu sektörüne bırakılmamalı, kalkınma gayretinde olan bir ülke özel teşebbüse önem vermeli ve zemin hazırlamalıdır (1972: 158).

Osmanlı Devleti'nde devletini modernleştirmek isteyen devlet adamları ve fikir insanları da aslında burjuva sınıfının eksikliğinin farkındaydılar. Hatta oldukça önem arz eden bu eksikliğin farkında olunmasıyla, Millî İktisat ve Millî burjuvazi konularını ve Osmanlı ülkesinde bir burjuva sınıfının eksikliğini dile getiren yazılar da sık sık yayınlanıyordu (Georgeon, 2005).

Burjuva sınıfının rolünün önemini gören Prens Sabahaddin de Osmanlı burjuvazisi yaratmak için çaba göstermiştir. Prens Sabahaddin'in düşüncesi, zenginliğini sürekli gelişen ve akılcılaştıran bir tarımdan elde eden bir taşra sınıfına destek vererek ekonomik gelişmenin sağlanması düşüncesidir. Çünkü Prens Sabahaddin de insanların ancak şahsi teşebbüs ile zengin olabileceklerini iddia eder ve zenginliği ziraat, sanayi veya ticaret yerine memuriyette arayan kişileri eleştirir. Çocukluktan beri alınan eğitim ve hayat tarzı nedeniyle şahsi teşebbüse dayanan yaşam tarzı için gereken bilgi, tecrübe, gayret, sabır ve dayanıklılık gibi birçok özelliğinden mahrum kaldığını söyler. Bu eksikliklerden dolayı bilinçsiz yetişen gençler memuriyeti isterler (Sabahaddin, 1999a: 42, 43).

Kalkınma yolunda olan birçok ülkede, ekonomik bağımsızlığın telakki şekli ile yabancı sermaye ihtiyacı çatışma halinde olmasına rağmen (Gaud, 1972: 157), Prens Sabahaddin şahsi teşebbüs sistemini sadece ulusal alanda düşünmemiş, kendilerine yeni pazar arayan yabancı sermayedarların da ülkeye yatırım yapmalarının önünün açılmasını desteklemiştir. Yani o milli burjuvazi ile birlikte komprador burjuvaziye de önem verir ve sınıf farkı oluşması hususuna takılmaz. Türkiye'nin yeni bir ekonomik sınıfa ihtiyaç duyduğu düşüncesi ile ortaya çıkan milli iktisat düşüncesi, yani ticari faaliyetin yabancıların elinden alınıp Türklere verilebilir olması düşüncesi Prens Sabahaddin'de yabancıların da ticari faaliyetlere devam etmesi olarak karşımıza çıkar. Özetle söylemek gerekirse Prens Sabahaddin milli burjuvazi sınıfının

yanında komprador burjuvazinin de meydana getirilmesini amaçlamaktadır.

Bu düşünceye Ziya Gökalp karşı çıkıyor ve bu konuda "idealist milliyetçilik" anlamına gelen ve hem liberalizme hem de sosyalizme karşı olan "mefküreci" düşünceyi savunuyordu. Gökalp'in bu düşünce ile amacı eski lonca sınıfını ve modern meslek zümrelerini devletin ekonomik desteğiyle kalkındırmak ve modern bir burjuvazi yaratmaktır. Fakat bu burjuvazi, hem milli hem de sınıflar arası çatışmalar yaratmayacak kadar milliyetçi olmalıdır (Gökalp, 2014).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşüncesine bakıldığında ise yerli burjuvazinin önünü açacak kontrollü bir iktisadi liberalizm fikrini esas aldıkları görülmektedir. İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908'den savaşın başladığı 1914 yılına kadar olan dönemde de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerli malı kullanma kampanyaları, ulusal şirketlerin kurulmasına destek olarak sanayileşme girişimleri, esnaf ve çiftçileri örgütleyerek yabancı tüccarların gücünü kırarak milli burjuvazi yetiştirme çabaları Prens Sabahaddin'in fikirlerinin devamı niteliğinde görülebilir. Devam eden süreçte de, özellikle Mustafa Kemal'in Lozan'da ısrarla üzerinde durulması istediği konulardan biri olan kapitülasyonların kaldırılması hususu da Prens Sabahaddin'in milli burjuvazi yaratma fikrinin önemini ortaya koymaktadır (Kazgan, 2017: 32).

Kansu'ya göre sosyal açıdan bakıldığında, büyük toprak sahibi aristokratların-seçkinlerin egemenliğindeki tarım ağırlıklı bir ekonomik düzen, aynı zamanda, kendi başına kaldıklarında ne yapacaklarından tedirginlik duyulan köylüleri kontrol altında tutmanın en etkili yolu olarak gözükmekteydi (2004: 159). Siyasal açıdan ise, liberal kuramdaki temsil mekanizması temelden reddediliyor, siyasette kral ile beraber toplumun "doğal" temsilcileri olan aristokratların devlet aygıtında görev alması isteniyordu. Bu çevrenin Prens Sabahaddin'in bu temel konulardaki görüş ve fikirlerine bakıldığında, bu aşırı muhafazakâr

ideolojinin 20. yüzyılın ilk yarısında "devrimci sağ" olarak adlandırılacak görüşlere ilham kaynağı teşkil ettiğini görülebilecektir.

4. TEŞEBBÜS-İ ŞAHSİ ANLAYIŞI VE LİBERALİZME BAKIŞ AÇISI

Prens Sabahaddin'in Osmanlı Devleti'nin çöküşünün nedenlerini sosyo-ekonomik açıdan ele aldığı kavram "*Teşebbüs-i Şahsi*"dir. O dönemde yaşanan tartışmalardan biri de toplumu kalkındırmak için gerekli "istinat noktası"nın ne olacağıdır. Batı uygarlığının sağlayacağı bir dayanak mı olacaktı, yoksa toplumun iç ekonomisini harekete getirme işi özel teşebbüs veya devlet teşebbüsüyle mi başlatılacaktı? (Berkes, 1985: 163). Prens Sabahaddin bu soruya özel teşebbüs cevabını verir. Ona göre ekonomik ve sosyal kalkınmanın temelinde birey vardır ve yapılması gereken devletin ekonomideki rolünün azaltılması ve hür teşebbüsün ekonomide ön plana çıkarılmasıdır.

Prens Sabahaddin, teşebbüs-i şahsiyi, "*bir cemiyeti teşkil eden efraddan her birinin o yahut herhangi cemiyette olursa olsun yaşamak için ailesine, akrabasına, hükümetine dayanacağı yerde doğrudan doğruya kendine güvenmesi, muvaffakiyetini kendi teşebbüsünde araması*" (Sabahaddin, 1907a: 277) olarak ifade etmektedir. Prens Sabahaddin, kişinin ailesine, akrabasına veya hükümetine dayanarak yaşamasına karşı çıkar. Kişi, kurtuluşu kendinde aramalıdır.

Orta Çağ Avrupa'sında kilise ve soyluların elinde bulunan gücün karşısına, kendi çabalarıyla imalat yapan, kazanç amacıyla üreten ve ticaret vasıtasıyla sermaye biriktiren sınıf çıkmıştır. Böylece ortaya çıkan bu yeni sınıf özgürlük ve itibar kazanmaya başlamıştır (Ersoy, 2018: 1550). Rönesans ve Reform hareketinde görülen ve Avrupa'nın da bugünkü duruma gelmesini sağlayan bu hareketlerin temelinde milli burjuvazilerin sermaye desteği olduğu bilinmektedir (Bloch, 2019).

Prens Sabahaddin, teşebbüs-i şahsinin lüzumuna işaret eden bir ayeti de referans

göstererek, yaşamak için bir bireyin ailesi veya hükümetine dayanması yerine kendisine güvenmesinin, başarısını kendisinde aramasının teşebbüs-i şahsi olduğunu belirtir. Yani ona göre bireysel girişimcilik, dinin buyurduğu konulardan biridir ve bu model İslam dininde mevcut olan ekonomiyi ifade eder. Prens Sabahaddin'e göre Kur'an-ı Kerim'de yer alan *aleyküm enfüseküm*¹ (*Sizler kendinizi düzeltmeye bakın*) ve *leyse li'linsani illa ma se'a*² (*insan için kendi çalıştığından başkası yoktur*) ayetleri de gösterir ki aslında kişisel girişim İslam'dan gelmektedir. Bu ayetleri çıkış noktası olarak gösteren Prens Sabahaddin'e göre teşebbüs-i şahsi bir toplumu meydana getiren bireylerden her birinin hangi cemiyette olursa olsun yaşamak için ailesi, akrabası ve hükümetine dayanmak yerine, doğrudan doğruya kendine güvenmesi, başarısını kendi teşebbüsünde aramasıdır (Sabahaddin, 1999a: 41).

Cemaatçi toplumlarda en özgürlükçü kanunlara rağmen şahsi istiklal sağlanamamakta, ferdiyetçi toplumlarda ise sağlanan özgürlük özel teşebbüsle gelişmektedir. Bunun esas temeli de özel mülkiyeti sağlayan ziraat tarzıdır. Çünkü büyük arazileri ferdiyetçi yapı içerisinde şahsi teşebbüs ile işletmekte olan ülkeler, sanayiye ilerlemiş olan eski ülkelere ziraat ürünlerini satarak sermayelerini arttırabilirler (Sabahaddin, 1999a: 146). Ege de Sabahaddin'in bu görüşlerini destekler şekilde Fransız ve İngiliz meclislerini kıyaslayarak ziraatin önemine vurgu yapar (1977: 38). Ona göre bir toplum avukatsız, memursuz da yaşayabilir. Fakat gıdasını yetiştiren çiftçisiz, en lüzumlu eşyayı imal eden sanatkârsız ve tüm bunları memleketin her yerine satan tüccarsız yaşayamaz. Fransız Meclisi'nde bu üç meslek grubunun yani çiftçi, sanatkâr ve tüccarın az olduğunu, buna karşılık İngiltere Avam Kamarası'nda ziraat erbabının çok olduğunu söyler. Bu gruba İngiltere Lordlar Kamarası'ndaki geniş arazi sahiplerinin varlığı da katıldığı takdirde, İngiltere'de meclislerde

bilfiil ziraatle meşgul olanların büyük bir çoğunluk teşkil ettiğini iddia eder.

Prens Sabahaddin'e göre Türkiye'nin coğrafyası incelenirse kurtuluşun verimli topraklara sınımsız bağlanmak olduğu görülür. Az çok tahsil gören herkes öğretmen, asker, memur olabilir. Fakat gelişebilmek için gereken ekonomik dayanak başka yerde aranmalıdır. Toplum olarak memurluk dâhil tüm mesleklere ihtiyaç vardır. Fakat bu meslekler harcamalarından çok kazanan bir çevrede iş görebilirler. Cemaatçi toplumda ise kazanamadan sarf etmek başlar. Bu durumdan kurtulmak için ziraate yönelmek gereklidir. Prens Sabahaddin, teşebbüs-i şahsi konusunda herkesin umudunu kestiği alandan, "tarımdan" umutludur.

Ziraatin gelişmesi için de tarımla uğraşan köylülerin ezilmesine engel olunmalıdır ve eğitim gerekmektedir. Çünkü eğitimsiz köylüler rençberlik seviyesinden yukarı çıkamamaktadırlar. Bu ise yetersiz kalmaktadır. İlerlemenin sağlanması için aydın kesin köylü kesimin rehberi olmalı ve verilecek eğitim ile de ilerleme sağlanmalıdır (Sabahaddin, 1999b). Prens Sabahaddin'e göre rehbersiz kalan köylüler ile ekonomik durumları gittikçe bozulan şehrli gençler arasında sosyal ve zirai ilişkiler kurmak gereklidir. Bu gençler, üretici gayretleriyle zenginleşecekler ve sosyal geri kalmışlığın kaynağı olan kamucu yapıdan sosyal refahı meydana getirecek olan ferdiyetçi yapıya geçiş başlayacaktır (Sabahaddin, 1999b: 157).

Prens Sabahaddin çiftçilere yönelik ıslahat planını şöyle açıklar (Sabahaddin, 1999a: 162-163):

"Biz kazanmadığımızı sarf ediyoruz. İşte vatanımızı, bu şayan-ı hacalet musibetten kurtaracak, elimizdeki kıymetli unsurlardan istifadesini hakkıyla temin edecek yegane çare şimdilik ziraat! Ziraatimizinse ekseriyetle maddi, manevi her iki sermayeden mahrum olan, bundan dolayı da rençberlik derecesinin fevkına

¹ Maide Suresi / 105

² Necm Suresi / 39.

*yükselemeyen köylüden başka saliki yok!
Bizi ekmek ve nimetiyle besleyen,
Türkiye'yi var eden işte bu köylü olduğu
halde her yerde ve her sınıftan ezilen yine
o! Onları müstahsil gayretleriyle
zenginleşebilecekleri malikâneler başına
geçirmeli ve bu suretle sefalet-i içtimaiye
halıkı olan teşekkül-i infiradiye doğru pek
sağlam bir azimle yürümeli!"*

Prens Sabahaddin'e göre şahsi teşebbüsün geliştirilmesi için önündeki her türlü engel hükümetler tarafından kaldırılmalıdır. Aynı şekilde ormanlardan, madenlerden ve nehirlerden faydalanma konusunda kolaylaştırıcı bir idare tarzı izlenmeli ve buralar da ticari faaliyetlerde kullanılmalıdır (Sabahaddin, 2002: 47).

Prens Sabahaddin'in teşebbüs-i şahsi fikrini destekleyenlerden dönemin siyaset insanlarından Ali Kemal 5 Eylül 1908 tarihli İkdam Gazetesi'nde yazdığı makalesinde Anglo-Saksonlarla Fransızlar arasında karşılaştırmalar yaparak aradaki farkın gerçek sebebinin teşebbüs-i şahsi olduğunu söyler (İkdam, 1908). Hüseyin Cahit ise buna karşı çıkararak teşebbüs-ü şahsinin Osmanlı Devleti için zor anlaşılabilir bir kavram olduğunu ve bu kavramın uygulanmasında toplum için şimdilik bir fayda göremediğini belirtir (Tanin, 1908).

Prens Sabahaddin teşebbüs-i şahsi kavramı üzerinden bireyin toplum içindeki yerini incelemektedir ve bu yönüyle liberal olarak görülür. Fakat o, kendini liberal olarak tanımlamaz. Dile getirdiği fikirlerle de kullandığı kavramlarla da liberalizm arasında herhangi bir bağ kurmaz. Hatta Prens Sabahaddin, liberalizmi masa başında üretilmiş bir kuram olarak görür. Savunduğu görüşe göre sosyalistlik, muhafazakârlık, liberallik gibi kuramlar bilimsel çözümlenmeden yoksundur (Sabahaddin, 1999b).

5. MEMUR SINIFININ İKTİSADİ KALKINMAYA ENGEL OLMASI

Prens Sabahaddin, ziraat ve tarımda kurtuluşu görür ve tüketici memur sınıfının üretici

sınıfların doğmasına engel olduğunu iddia eder. Memurların köylünün ziraat işlerine hiçbir faydası olmadığını söyler (Sabahaddin, 1999a: 158):

"Köylünün ziraat işlerine ve özel hayatına bunlar mı nezaret edecek? Bu gerekli nezareti yapmayı mümkün bir hale getiren ve ilmi gelişmeler için tatbikat sahası olan çiftlikleri onlar mı idare edecek? Fabrikalarla ticaret kuruluşlarını memurlar mı kuracak? Hayır!"

Prens Sabahaddin'e göre çiftliklerin, fabrikaların memurlar tarafından kurulması mümkün değildir. Memur sınıfının ekonomik kalkınmaya etkisi olmadığı için, Prens Sabahaddin bu sınıfa karşı çıkar. Prens Sabahaddin'e göre memurluğun düzelmesi için ilerleme şartının parti taraftarlığı değil, usul ve intizam dairesinde çabuk ve temiz iş görmek olması gerekir. Ama böyle memurlar yetişirken de Avrupa'ya öğrenci göndermeye devam edilmelidir ve bu öğrencilerin aydın bir tüketici olarak değil, müteşebbis üretici olarak geri gelmesi sağlanmalıdır (Sabahaddin, 1999a: 158).

Prens Sabahaddin Terakki gazetesindeki "*Vilayetler Ahalisine Bir Davet*" isimli makalesinde her gün yapayalnız şekilde mücadele eden kişinin yeteneklerinin artacağını savunur (Sabahaddin, 1907: 5). Osmanlı toplumunda ise insanların ailesine ve hükümete güvendiğini, bu sebeple yeteneklerinin azaldığını iddia eder ve memurluk için verilen uğraşın kolaya kaçmak olduğunu düşünür. Çünkü şahsi çalışma ve gayretle yaşamak ve zenginleşmek için bilgi, tecrübe, kararlılık, tedbir ve çaba gibi birçok özelliğe sahip olmak gerekir. Osmanlı toplumu bu özelliklerin birçoğundan mahrum olduğu için çocukluktan beri alınan terbiye sonucu kazanmadan yaşamak, çalışmadan zenginleşmek istemekte ve memurluğu arzulamaktadırlar. Prens Sabahaddin, devletin gereğinden fazla memur istihdam ettiğini ve bunun sebebinin ihtiyaç değil, devletin vatandaşı himayesine almak istemesi olduğunu

söyler. Yani memur olanlar başkalarının himayesi altına girmeyi kabul etmektedir. Kayırılarak girilen memuriyette yükselmek için yine himayeye, koltuk değneklerine ihtiyaç duyulur. Prens Sabahaddin'e göre bu sistemde ise güçlü bir şahsiyet oluşmaz. Çünkü kişi kendisinin değil, himayesi altına girdiğinin istediği şekle girmeye mecbur kalır. Hamisine göre ak olan, kendine göre kara da olsa, yine de ak olarak kabul etmeye mahkûmdur (Sabahaddin, 1999a: 42). Tüm bu olumsuzluklardan kurtulmak ve vatani kurtarmak için aile hayatının teşebbüs-i şahsi üzerine kurulması gerektiğini ve buna uygun okullar ve eğitim sistemine ihtiyaç duyulduğunu söyler.

Prens Sabahaddin, memur sınıfının politikaya karışmasına da karşıdır. Kendisinin de hiçbir zaman ne memurluğa ne de mebusluğa aday olmadığını, kendisi için hiçbir beşeri kuvvetten yardım istemediğini iddia eder. Eski hükümetlere karşı ne kadar bağımsız ise şimdiki ve gelecekteki hükümetlere karşı da o derece bağımsız olacağını belirtir ve bütün amacının yeni neslin memurluk peşinde koşmaktan kurtarılması için gerekli ilmi sahalara ve medeniyet çalışmalarına sevk edecek bir sistem geliştirmek olduğunu savunur (Sabahaddin, 1999a: 70, 157).

Günümüzde dahi memurluğa ait olan imkânlar terk edilememekte iken, yüz yıldan daha uzun süre önce bile memurluğa karşı olan Prens Sabahaddin'in engellemelerle karşılaşması çok doğaldır. Çünkü özellikle Prens Sabahaddin'in karşıt grubu olan İttihat ve Terakkicilerin birçoğu mülkiyeliydi. Bu grubun memurluğa karşı çıkan bir fikri eleştirmesi normal karşılanabilir.

6. SONUÇ

Osmanlı Devleti Doğu Avrupa, Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyada yer almış ve yönetimi altında birçok etnik unsur bulundurmıştır. 600 yıl varlığını sürdüren bu devlet, bazı dönemlerde yönetimde aksamalar ve ciddi krizler yaşamıştır. Bu durumlar ise toplumsal, siyasi ve iktisadi sorunlara neden olmuştur. Bu dönemde birçok fikir insanı ve

yönetici "devlet nasıl kurtarılabilir" sorusuna cevap aramıştır. Prens Sabahaddin bu soruya cevap arayan fikir insanlarından birisidir.

Prens Sabahaddin'in, gençlerin şahsi teşebbüse yönelmesini ve ziraat ile uğraşarak zenginliğe ulaşabileceklerini iddia ederek burjuvaziyi oluşturma çabası içinde olduğu görülmektedir. Bu görüşlere paralel olarak, Prens Sabahaddin özel mülkiyetin hâkim olduğu kapitalist sistemin getirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Eğitim sisteminin de aynı şekilde, tarımsal sermayeyi temsil eden bu kesimin çocuklarının donanımını geliştirerek büyük çiftlikleri kurup yönetebilmesi için tasarlamıştır. Bu noktadan hareketle Prens Sabahaddin'in amacının milli burjuvaziyi oluşturmak olduğu görülmektedir. Prens Sabahaddin'in bu anlayışının aynı zamanda, bir sınıfın çıkarları doğrultusunda gelişebileceği iddia edilebilir.

Prens Sabahaddin eşitsizlik doğurabilecek, bir sınıfın ön plana çıkmasına neden olabilecek ama aynı zamanda ilerlemeyi de sağlayacak fikirler dile getirmektedir. Prens Sabahaddin Osmanlı toplumuna umutla bakmakta ve köylü tabakaya imkanlar sunulursa ilerlemenin sosyal temelini oluşturulacağını, Anadolu insanının iyi bir teşkilatlanma ile Avrupa Devletleri ile farkı kapatabileceği bir süreci başlatabileceğini iddia etmektedir. Prens Sabahaddin'in düşüncesi merkeze odaklanan elitist bir anlayış değil, merkez ile yerel seçkinler arasındaki işbirliğini destekleyen bir sosyal dönüşüm fikridir. Demokrasi, yerel seçkinlerin verimliliğinin yasal olarak desteklenen yerel yönetimler aracılığıyla artırıldığı bir sistemle savunulabilir ve dolayısıyla merkeziliğe sapma önlenir. Demokrasinin de adem-i merkezîyetçi bir yönetim ve girişimci üreten bir eğitim sistemi tarafından desteklenmesi gerekir. Bu da kalkınmanın diğer itici gücü olabilir.

Prens Sabahaddin'in fikirleri, Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan yenilik hareketleri içerisinde yer edinmemiştir. Bunun nedeni olarak hem fikirlerinin diğer reformcular tarafından kabul edilmemesi hem de bu fikirlerin gerçekten de uygulanabilmesi için

gerekli olan zeminin oluşabilmesi için uzun bir süre gerektirmesi gösterilebilir.

Bir diğer neden ise Batı'da çıkan fikirlerin Doğu'da tam karşılık bulamamasıdır. Yani Prens Sabahaddin'in fikirlerine yöneltilen eleştirilerin ve karşı duruşların Doğu ve Batı arasındaki kavram karmaşasından kaynaklandığı görülmektedir. Örneğin Batı'da sınırlı devlet, serbest piyasa, özgürlük gibi anlamları barındıran liberalizm kavramı, Doğu'da manevi kültüre zarar vereceği için benimsenememiştir. Belki de bu sebeptir ki

Prens Sabahaddin kendisine yapılan *liberal* benzetmesini kabul etmemektedir.

Prens Sabahaddin için sıklıkla "çağının ilerisinde düşünceleri olan bir reformist" yakıştırması yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. Bu görüşün haklılık payı vardır. Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ardından inşa edilen yeni düzenin sağladığı ortamda dahi onun fikirleri tam anlamıyla uygulanabilme imkânı bulamasa da, tamamen bu fikirlerden uzak kalındığını söylemek de yanlış olacaktır.

REFERANSLAR

Bloch, M. (2019). Feodal Toplum (4. Baskı). çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Berkes, N. (1985). Türkiye'de Ekonomik Düşünün Evrimi, içinde Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Budak, M. (1998). Toplum Bilimci Prens Sabahaddin. İstanbul: Kurtiş Ofset.

Bayraktar, B. (1996). Günümüzde yeniden değerlendirilmesi gereken bir düşünür: Prens Sabahattin Bey. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2 (6).

Ceran, A. Ş. (1984). Prens Sabahaddin, Hayatı Dönemi ve Fikirleri. Konya: Arı Basımevi.

Çetinsaya, G. (2016). II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi. Osmanlı Araştırmaları, 47 (47), 353-409.

Demolins, E. (2018). À quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons?. Paris: Hachette Livre.

Eryılmaz, B. (2019). Osmanlı'da Birlikte Yaşama Politikası. İstanbul: İşaret Yayınları.

Ege, N. N. (1977). Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmî Müdafaları. İstanbul: Güneş Neşriyat.

Ersoy, R. (2018). Kültür, Siyaset ve Milli Burjuvazi. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 9 (16), 1547-1565.

Erkul, A. (1982). Prens Sabahaddin, Türk Toplum Bilimcileri (Cilt 1). İstanbul: Remzi Kitapevi.

Georgeon, F. (2016). Osmanlı - Türk Modernleşmesi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Georgeon, F. (2005). Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri / Yusuf Akçura (1876-1935) (4. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gaud, W. (1972). Ekonomik Kalkınmada Özel Teşebbüs (A. Öçal, Çev.). Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, 8 (1), 152-163.

Gökalp, Z. (2014). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak. Ankara: Alter Yayıncılık.

Genç, M. (2016). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Göle, N. (2016). Mühendisler ve İdeoloji. İstanbul: Metris Yayınevi.

İKDAM Gazetesi, 5 Eylül 1908.

Keyder, Ç. (2014). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kansu, A. (2004). Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1 / Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi. Editör: Murat Gültekin, Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kazgan, G. (2017). Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi (6. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kutay, C. (1964). Prens Sabahaddin, Sultan II. Abdulhamit, İttihad ve Terakki (10. Baskı). İstanbul: Tarih Yayınları.

Mardin, Ş. (1991). Türk Modernleşmesi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Prens Sabahaddin, (2002). Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?. Ankara: Ayraç Yayınları.

Prens Sabahaddin, (1999a). Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? ve İzahlar. Ankara: Ayraç Yayınları.

Prens Sabahaddin, (1999b). Görüşlerim. Editör: Ahmet Zeki İzgöer. İstanbul: Buruç Yayınları.

Prens Sabahaddin, (1907). Vilayetler Ahalisine Bir Davet. Terakki. No: 12, Temmuz.

Sayar, A. G. (2013). Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması (5. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tanin Gazetesi, 4 Eylül 1908.

Toros, T. (1978). Doğumunun 100. Yılında Gurbette Ölen Fikir Adamımız: Prens Sabahaddin. Milliyet, 16 Şubat 1978.

Tütengil, C. O. (1954). Prens Sabahaddin. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Ülken, H. Z. (2015). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar